

ЗА ИЗУЧАВАНЕТО НА БЪЛГАРО-СЪВЕТСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗИМООТНОШЕНИЯ НА СЪВРЕМЕННИЯ ЕТАП (Някои методологически въпроси)

В. Д. Андреев (Ленинград)

Днес в условията на построяването на развитото социалистическо общество страните от социалистическата общност встъпиха в качествено нов етап на обществено развитие. Той се характеризира с една обективна закономерност — постепенно сближаване на различните области на живота. Интернационалните процеси своеобразно се пречупват и в духовната култура.

Интензивно се развиват и литературните взаимоотношения. Те закономерно привличат вниманието на много изследователи, които смятат, че литературните връзки на социалистическите страни отразяват качествено нови явления на съвременността — интернационализацията на националните литератури.¹

Разбира се, това явление не е възникнало на празно място. То има обективни исторически предпоставки и корени. Трябва да се отбележат по-специално: Великата октомврийска социалистическа революция, идеологията на пролетарския интернационализъм, огромният опит в строителството на многонационалната социалистическа култура в СССР, образуването на революционно-пролетарски течения в литературите на другите страни след Втората световна война и създаването на народнодемократични и социалистически държави в Централна и Югоизточна Европа — процес, който е получил особено ускорение в наши дни и се отличава с устойчиви закономерности, имащи типологически характер. Тези предпоставки се нуждаят от теоретическо осмисляне.

Доскоро в нашето литературознание литературните взаимоотношения се разбираха главно като двустранни връзки. Изследователите използваха обикновени и сигурни средства за систематизиране и коментиране на събрания материал. Сега обаче този добре усвоен от нас път се оказва недостатъчен. Стоящите пред литературната наука задачи изискват намирането на нови методологически пътища и методически средства за системен анализ и синтез на получаваните знания, за сравнителното им и типологическо обобщение. При това фундаменталните, теоретически обобщения не могат да не се опират на конкретно-историческите изследвания на националните литератури. Характерно е, че големият, многостранен опит на славянското литературознание придобива все по-голямо значение при създаването на фундаментални обобщения и типологически изводи.

¹ Вж. кн. Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы. М., 1977.

В същност ние наблюдаваме преход „от страноведческите изследвания към изследвания от сравнително-исторически и комплексен характер“².

Това равнище на научно-теоретическите работи не може да не се отразява и на изучаването на литературните взаимоотношения в съвременността. А това изисква от нас откриването на основните методологически пътища, методически прийоми за преразглеждането на арсенала от обикновени средства за литературоведски анализ. Тук възникват редица сложни теоретико-методологически въпроси. По-нататък ще се постарая да спра вниманието на читателя на някои от тях.

На първо място — доколко уместно е използването на понятието „интеграция“ по отношение на сближаването на социалистическите литератури. Понякога в научната и популярната литература това понятие се употребява по аналогия с понятието интеграция в други области на взаимодействието (икономическа, политическа, военна). Трябва да се подкрепи мнението на онези изследователи, които ни предпазват, и то не без основание, от механичното пренасяне на термина „интеграция“ от едната сфера на обществени отношения в сферата на духовната култура. „Закономерностите при развитието на икономиката и културата — при тесните връзки между тях — съвсем не са тъждествени една на друга“, пише М. Б. Храпченко.³

Действително ние сме свидетели на все по-ярко и по-голямо разцъфтяване и развитие на културите и литературите на социалистическите нации в периода на развития социализъм. Реалният ход на бурния им растеж свидетелствува, че те не само не загубват националните си отличителни особености, но и ги обогатяват, задълбочават своите най-добри, прогресивни традиции. Именно по този начин се извършва по-нататъшното издигане на техния международен и интернационален престиж. Всяка от тях все по-многообразно разкрива своите неповторими специфични особености. За каква „интегрирана“ (преобразувана, съединена, с други думи — наднационална) култура и литература може да става дума? Всяка отделна национална литература в наше време открива необикновена устойчивост на своите самобитни традиции, присъщи само на нея и на никоя друга. Източниците на своеобразието на социалистическите литератури се крият в неповторимостта на националното художествено мислене на всеки народ. И нашата задача се състои в това не да „интегрираме“ тези национални особености, а да ги възприемем и разберем с цялото им неповторимо своеобразие, за да отделим тяхната нееднаквост, да оценим аналогичните съставни части на общия процес на интернационализиране на литературите на социалистическите страни. Опитът на всяка една национална литература не може да бъде разбран и възприет като нещо затворено в себе си. Неговото своеобразие трябва да бъде съотнесено към своеобразието на другите национални литератури. И тогава конкретно ще се разкрива съдържанието на този значим процес, в който националните особености стават достойни на литературите на социалистическото съдружество.

Очевидно е, че в нашата работа трябва да се обърне максимално внимание на националните особености и максимално внимание на по-общите проблеми на интернационализацията на литературите, на общата идейно-естетическа платформа на основата на принципа на марксистическата диалектика — единство на общото и особеното. Този методологически принцип ясно пояснява и творческото разбиране на метода на социалистическия реализъм като открита художествена система.

² Д. Ф. Марков. За дальнейшее развитие сравнительно-исторических исследований. — В: Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. Итоги и перспективы исследований. М., 1979, с. 7.

³ М. Храпченко. Пути взаимообогащения социалистических культур. — В: Контекст 1979. Литературно-теоретические исследования. М., 1980, с. 32.

Тезисът за диалектическото взаимодействие между общото и особеното се опира на философската база на марксистко-ленинската диалектика. Ленин, разглеждайки диалектиката на взаимодействието между националното и интернационалното в епохата на социализма, подчертава колко важно е да се „схване националноособеното, националноспецифичното в конкретния подход за всяка една страна при решаването на *единната* интернационална задача“⁴. И още: „Интернационалната култура не е безнационална.“⁵

Друг, съществено важен в методологически смисъл въпрос е диалектическото съотнасяне на теоретическите обобщения и принос с опита на конкретно-историческото изучаване на взаимодействията между националните литератури. Едва ли може да се отрича както единството на закономерностите на общественото развитие, така също и наличието в тях на изключения, в които се проявява специфичността на националноисторическия опит — опита на националното художествено мислене с цялата негова свособразна метафорична система. За това трябва да се предпазваме от „прибързани аналогии, невнимателно пренасяне върху литературата особеностите на научния прогрес“ — пише А. С. Бушмин.⁶

Само конкретно-историческият подход при решаването на проблемите позволява да се намери сигурен път. Да се обърнем към началното звено — двустранните литературни взаимодействия. Славянското литературознание тук има очевиден приоритет. Събран е и е изследван огромен исторически литературно-обществен материал. Той е представен в много публикации. Сред тях вниманието ни спират материалите за руско-българските и светско-българските литературни взаимодействия, характеризиращи се с уникална устойчивост в продължение на много дълъг период от историческото развитие. Сред тези публикации могат да бъдат изброени редица работи на българските и светските учени, посветени на частни и общи въпроси. Безусловно такива трудове са необходими. Те са нашият златен фонд, нашата гордост.

В светлината на казаното по-горе ще си зададем следните въпроси: чести ли са в тях опитите да се издигнат на по-високо ниво на теоретическите обобщения? Има ли в тях принос в типологията на литературните взаимоотношения? Достатъчно пълно и дълбоко ли са взети пред вид националноспецифичните особености на взаимодействащите литератури? По какъв начин, в какви конкретни литературно-обществени, художествени форми се възприемат (или отхвърлят) националните особености и устойчивост в процеса на взаимните контакти? Какво общо и различно има по сравнение със закономерностите на сближаване с другите социалистически литератури?

На тези и подобни въпроси ние, изглежда, още не сме готови да дадем еднозначни отговори. От това следва, че изучаването на двустранните българо-руски и българо-съветски взаимодействия далече не са завършени. Ако например руско-българските литературни контакти са осветлени доста пълно, то връзките между българската литература и отделните литератури на народите на СССР са изследвани все още само фрагментарно и изискват по-нататъшно задълбочаване и разширяване. Очевидно е също така, че изучаването на тези взаимодействия не може да става отделно от общия процес на интернационализация на литературите на социалистическите страни (не само славянските, разбира се). Без такъв комплексно-съпоставителен подход към проблема трудно ще бъде да се изясни по какъв начин става двустранният обмен на идейно-художествени ценности и как в него се проявяват общите закономерности, опиращи се на националното специфично начало.

⁴ В. И. Ленин. Полн. собр. соч. Т. 41, с. 77.

⁵ Пак там. Т. 24, с. 120.

⁶ А. С. Бушмин. О специфике прогресса в литературе. — В: О прогрессе в литературе. Л., 1977, с. 14.

Трябва да се предполага, че има още много какво да се направи. Необходимо е теоретическо осмисляне и обобщение на събрания материал. Нужно е да се направи пълно библиографско описание на публикациите. У нас са много редки все още аналитичните обзори на написаното и почти не са направени изводи от публикуването. А те са необходими. Без това е трудно да се определят най-перспективните и актуални направления при по-нататъшните изследвания. Или: притежавайки богат опит и фонд от конкретно-исторически изследвания за българо-руските и българо-съветските взаимодействия, ние за съжаление нямаме научна, концепционна история на тези взаимоотношения. А такава история е необходима. Не е случаен фактът, че започнаха да излизат трудове, където авторите все по-често се стремят да преминат към обобщения, да внесат принос от типологичен характер.⁷

Разбира се, за създаването на такава история е необходима задълбочена подготвителна работа на цял колектив от български и съветски специалисти. Такъв труд ще оправдае себе си. Той ще помогне синтетически да се представи многовековната история на руско-българските и съветско-българските обществено-литературни взаимодействия. Това ще бъде една от първите работи от този характер в литературната наука на социалистическите страни. Тя ще ни помогне по-добре да се види типологията на историческия опит на взаимодействието между две близки, родствени литератури. Ще позволи теоретически и методологически да се осмислят конкретно-историческият опит и изводите от по-общ характер, като им се придаде по-голяма достоверност.

Третият въпрос се отнася до целенасочеността при изучаването на българо-съветските литературни отношения в най-ново време, в условията на построяването на развития социализъм. Изследователят, който наблюдава развитието на българо-съветските литературни взаимоотношения след победата на социалистическата революция в България, непременно ще забележи, че тези взаимоотношения са продължение на историческата традиция — т. е. устойчива закономерност. Обаче за краткото време от 1944 г. до 1980 г. са настъпили качествени изменения в този процес — възникнала е и продължава да се задълбочава идеологическата, идейно-политическата общност в духовния живот на нашите страни. Нашите литературни отношения имат свой нов живот и в него могат да се отбележат няколко етапа: времето на опознавателни контакти и новото организационно-литературно строителство на България, времето на възникване на систематични форми на литературно-обществените отношения и сближаването на нашите литератури на основата на единен художествен метод, времето на творческо усвояване на естетическото съдържание на социалистическия реализъм, на съвместната разработка на неговите теоретически принципи и отношението на литературите към цяла поредица общи тематични и художествени проблеми.

Всеки етап има свои отличителни особености, обусловени от конкретните задачи и от обстоятелствата на литературния процес. Изследването им ще позволи да се покажат и отличителните черти, и общите закономерности, да се изравни нивото на обществено-литературното и естетическото развитие. Без това е невъзможно да се представи общата панорама на обективно действащите закономерности на литературните взаимоотношения между социалистическите страни и да се оцени националният опит на всяка отделна литература, по-специално на

⁷ Ще отбележим само някои: В. И. З л ы д н е в. Русско-българские литературные связи XX в. М., 1964; Л. П а в л о в. Октомври и българо-съветските литературни връзки през 30-те години. С., 1973; Х р. Д у д е в с к и. Съветската литература в България. Връзки, влияния, типология. С., 1977; В. К о л е в с к и. Един е лозунгът! Съветската култура и развитието на духовния живот в България. С., 1977; Русско-българские фольклорные и литературные связи. В двух томах. Т. 1, Л., 1976; т. 2, Л., 1977.

българската. При тази постановка на въпроса опитът на отделната национална литература получава принципиално значение.

Така например съветско-българските литературни взаимоотношения през 1960—1970 г. се характеризират със сравнително устойчиви форми. Ще приведа няколко примера.⁸ През 1960—1970 г. се проявиха такива фактори на литературно-обществените контакти като преводачеството и книгоиздаването. България заема едно от първите места в света по количеството на съветските книги на глава от населението. Почти 60% от цялата преводна литература в страната се пада на книги от съветски автори. Съветските книги представляват повече от 60% от библиотечния фонд на страната.⁹ Огромен размах получи разпространението на съветската художествена литература.¹⁰ Всичко това са официално регистрирани библиографски сведения, а те изостават от реалния жизнен процес с много години. Трябва да добавим и значителното количество на съветски книги, които се разпространяват чрез специализираните магазини в цялата страна — това е важен фактор, но за съжаление няма публикувани статистически данни. Този фактор е израз на принципно важно обстоятелство — широкото разпространение в България на руския език. То свидетелства за социалната необходимост на населението от знание на руски език като език на международно общуване. Тук не може да не се види проявата на обективни обществени закономерности на съвременната епоха. Теорията на билингвизма (двуетичието), разработена от съветските филолози, и по-специално от известния ленинградски учен Б. А. Ларин, потвърдена на практика от международното езиково общуване в СССР в процеса на строителството на съветската многонационална социалистическа култура, сега намира свой практически израз в националния опит на България. Заложена в образователната система на страната, двуетичната програма нагледно свидетелства за възможностите за преодоляване на т. нар. „езикова бариера“ и за реалните възможности на социализма да интернационализира явления и процеси, протичащи в съвременния духовен живот на нашите страни.

Отличителна черта на преводачeskото дело и на книгоиздаването в България и в СССР е това, че тази огромна по своите мащаби работа се регулира от обществени и държавни организации и има принципиално обществено-политическо и идейно-възпитателно значение. Например съветските издателства планомерно извършват уникално и безпрецедентно по своите мащаби дело — издават многотомни „Библиотека на българската литература“ и „Библиотека на българската класическа литература“. Тези издания се осъществяват в масов тираж и са предназначени за огромната аудитория на двуетичния читател в СССР.

През 70-те години се определи и такава форма на сближение между българската и съветската литература като издаването на книги едновременно на руски и български език, или текстовете се поместват паралелно и на руски, и на български.¹¹ Редовна стана и такава форма на обществено-литературно общуване като обмен на материали между списанията, които като че ли си гостуват. През последните години започнаха да се появяват съвместни публикации в провинциалните издателства между градовете-побратими и областите-побратими.¹² Пионерско, перспективно начинание става и съветско-българският алманах „Дружба“.

⁸ В. Д. Андреев. Советско-болгарские литературные взаимоотношения на современном этапе. — В: Славянская филология, вып. IV. Л., 1979, с. 134—138.

⁹ К. Василев. Друг и советчик. — Правда, 1975, 15 юли.

¹⁰ Вж. библиографски справки: Съветска художествена литература в България 1944—1954, С., 1955; Съветската художествена литература в България 1955—1965. С., 1967.

¹¹ Например: Весна человечества. Советские и болгарские поэты об Октябре. М. — С., 1977; От века к веку, М., 1978 и др.

¹² Например: Добри ден, братове! Полтава — Велико Търново — Харків, 1977; Куйбишев — Стара Загора, 1974; В рабочем родстве, Архангельск, 1975, и др.

който от 1977 г. стана редовно периодическо списание, излизащо и в Москва, и в България на двата езика.

Казаха се само някои факти, свидетелстващи за живия и творчески процес на общественно-литературно сближаване между съвременните литератури на социалистическа България и Съветския съюз. Посочените факти не са случайни. Те дават основание за някои изводи. Идеино-политическата общност на държавното устройство на нашите страни, засилена от исторически причини и източници, намира сега своя реален израз в единството на целите и интересите на съветските и българските литературоведи. Създадените през 60-те—70-те години форми на литературно сътрудничество са търсене на нови несъществуващи досега взаимодействия; те са също така израз на по-дълбоки социални потребности на жителите от еднотипно социалистическо общество в България и СССР. В това трябва да се търси отражението на закономерности от по-общ характер, присъщ на литературните взаимодействия на другите социалистически страни. Необходимо е да се отбележи и последователното разрешаване на такъв важен проблем като „езиковата бариера“.

Изказаните по-горе наблюдения се опират на реални пътища на сближение на националните духовни култури на съвременността. Опитът на литературните взаимодействия между България и СССР през годините 1960—1970 нагледно разкрива дълбоката Ленинова мисъл за интернационализацията на социалистическата култура, която, оставайки национална, ускорява сближението на нациите и създава условия за преход „към съзнателно и по-тясно единство на трудещите се“¹³. Националният опит на България свидетелствува за това. Укрепващата общност на българската и съветската социалистическа литература не „интегрира“ (не разтваря, не обезличава) особеностите на националните литератури, а все по-дълбоко и по-разностранно разкрива тяхното интернационално единство, където се преодоляват не националните особености, а националната ограниченост и затвореност.

Литературните взаимодействия се проявяват и на друго ниво — проблемно-теоретическо, идейно-естетическо. Обаче този анализ трябва да бъде предмет на специално изследване.

Преведе от руски: София Божкова

¹³ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 30, с. 21. Т. 36, с. 73.